

nie przyjmuje występowanie w *Enchiridionie* znaczenia pierwszego. We fragmencie D.1.2.2. termin *ius civile* występuje dwanaście razy i to zawsze w związku z działalnością jurystów⁸. Rola interpretacji w rozwoju prawa rzymskiego jest przez Pomponiusza podkreślana zresztą nie tylko w cytowanych fragmentach. Charakterystycznym może być w tym względzie D.1.2.2.38, w którym Pomponiusz pisząc o dziele Sextusa Aeliusa wyjaśnia, że — *tripertita autem dicitur, quoniam lege duodecim tabularum praeposita iungitur interpretatio, deinde subtextitur legis actio*. W znaczeniu stworzenia interpretacji używa też Pomponiusz wyrażenia *fundaverunt ius civile*, mówiąc o Publiusz Mucjuszu, Brutusie i Maniliuszu (D.1.2.2.39): *Post hos fuerunt Publius Mucius, et Brutus et Manilius qui fundaverunt ius civile* — —. Bretone wysuwa przeciwko ewentualnemu kontrargumentowi, że *interpretatio*, którą Pomponiusz utożsamia z *ius civile*, istniała również dawno przed wymienionymi jurystami okoliczność, iż Pomponiuszowi chodziło w cytowanym paragrafie o to, że dopiero ci trzej stworzyli *interpretatio* jako wiedzę niezależną od ustaw których komentowaniem zajmowali się juryści wcześniejsi (np. Sextus Aelius). Stąd też dla Pomponiusza wymienieni prawnicy rzeczywiście *fundaverunt ius civile* (s. 168 - 169).

Ostatni rozdział, VII, zawiera trzy krótkie artykuły: *Callistrato teorico del processo* (s. 193 i n.); *Il giureconsulto interprete della legge* (s. 205 i n.) oraz *Il giurista romano fra autorità e libertà* (s. 224 i n.).

Nicią przewodnią recenzowanej pracy — pomimo pewnej niejednorodności poszczególnych części — jest dążenie do pokazania jurysprudence rzymskiej jako istotnego składnika kultury antycznej. Autor przeciwstawiając się traktowaniu wiedzy prawnej rzymskiej jako jednolitego dzieła o charakterze bezosobowym⁹ stara się wykazać wpływ, który miała na twórczość poszczególnych jurystów ich formacja kulturalna, filozoficzna, retoryczna, jak również i przynależność klasowa. Książka stanowi wartościową pozycję wzbogacającą, tak owocnie dziś rozwijane, badania nad historią rzymskiej myśli prawnej¹⁰.

WITOLD WOŁODKIEWICZ (Warszawa)

Die Konstitutionen Friedrichs II. von Hohenstaufen für sein Königreich Sizilien, wyd. H. Conrad (+), Th. von der Lieck-Buyken, W. Wagner, Köln — Wien, 1973, ss. LXXXV + 355.

Powszechna historia prawa otrzymała ostatnio nowe wydanie kodyfikacji Fryderyka II dla królestwa Sycylii z 1231 r. — słynnych *Constitutiones Regni Siciliae*, nazwanych przez Hermanna Conrada, a uprzednio przez wielu innych historyków prawa, jednym z „najważniejszych pomników prawa w historii Europy” (por. wstęp do omawianego wydania, s. V - VI). Kodyfikacja ta jest ciągle przedmiotem zainteresowania historyków prawa różnych krajów. Świadczą o tym m. in. przekłady łacińskiego tekstu kodyfikacji na język angielski (por. J. M. Powell, *The Liber Augustalis or Constitutions of Melfi*, translated with an Introduction..., Syracuse 1971) i obecnie — niemiecki (omawiana publikacja).

Książka wydana przez historyków prawa z Niemiec Federalnych zawiera nowe wydanie łacińskiego tekstu kodyfikacji, jego tłumaczenie na język niemiecki i tabele porównawcze — wszystko poprzedzone wstępem pióra Hermanna Conrada

⁸ Zob. D.1.2.2; 5; 6; 7; 8; 9; 35 (dwa razy); 39; 41; 43; 46.

⁹ Por. F. Schulz, o.c., s. 4.

¹⁰ Por. recenzję P. Steina w Index, 3, 1973, s. 545 i n.

(s. V - VI oraz XXXV - LI), Thei von der Lieck-Buyken (s. LII - LVII) i Wolfganga Wagnera (s. LVIII - LXIII).

Inicjatywę nowego krytycznego wydania podjął C. A. Willemsen wraz z Hermannem Conradem. Prace przygotowawcze trwały około dwudziestu lat, a wykonał je szerszy zespół (z Theą Buyken i L. Schuster-Schimmelbuschem). W rezultacie wydawcy ograniczyli się do edycji *in usum scholarum* na podstawie rękopisu watykańskiego z XIII w. (Vat. Lat. 6770). Postulatem badawczym pozostaje nadal krytyczne wydanie wszystkich rękopisów łacińskich i greckich (te ostatnie są obecnie przygotowywane przez tenże zespół). H. Conrad kierował pracami do swej śmierci w 1972 r., następnie jego dzieło kontynuowali uczniowie i współpracownicy. Ten znakomity historyk prawa, zajmujący się przedtem głównie historią kodyfikacji w epoce Oświecenia, okazał się zamiłowanym badaczem średniowiecza. Starał się zwłaszcza wykryć związki między sycylijskim ustawodawstwem Fryderyka II i ustawodawstwem Hohenstaufów w Rzeszy. Przygotowana na ten temat jego odrębna praca ma wkrótce ukazać się drukiem.

Ale również we wstępie do omawianego wydania Conrad — oprócz charakterystyki kodyfikacji dla celów dydaktycznych — dał szereg nowych ocen i spostrzeżeń. Interesujące są zwłaszcza próby oceny CRS na szerszym tle porównawczym, tj. na tle kodyfikacji kastyljskiej z połowy XIII w. (*Siete Partidas* Alfonsa X) i Landrechtu norweskiego króla Magnusa Hakonarsona (druga połowa XIII w.) oraz kodyfikacji prawa kanonicznego, tj. Dekretalów Grzegorza IX (1234) i Liber Sextus Bonifacego VIII (1298). Kodyfikacja Fryderyka II nie była więc w XIII w. jedyną, ale była pierwszą, a ponadto oryginalną pod względem treści. Conrad kreśli historię powstania tej kodyfikacji, charakteryzując również wcześniejsze ustawodawstwo Sycylii, od Rogera II.

We wstępie Conrada, napisanym w zasadzie z dużym znawstwem, pewne kwestie zostały jednak ujęte w sposób dyskusyjny lub wręcz błędny. Conrad podtrzymuje panujące w dawnej literaturze twierdzenie o jednakowej na Sycylii roli prawa rzymskiego i longobardzkiego (*iura communia*), przestarzałe i odrzucone przez autorów nowszych prac na ten temat (por. G. M. Monti, którego Conrad zresztą cytuje, a przede wszystkim prace F. Calasso, i innych). Conrad opiera się głównie na literaturze niemieckiej, nie powołuje w zasadzie obfitej literatury włoskiej i stąd brak ustosunkowania się do najnowszych poglądów w tej kwestii. Powtarza też błędne twierdzenie Hermanna Kantorowicza (którego zresztą nie cytuje) i E. Winkelmanno o braku „jednolitego prawa cywilnego” w królestwie Sycylii. Ten sam błąd powtarza na dalszych stronach inny z wydawców, Wolfgang Wagner (s. LXI). Bezpodstawność tego twierdzenia, które przeszło do literatury dzięki popularności Kantorowicza i Winkelmanno, starałam się wykazać w mojej pracy o prawie prywatnym królestwa Sycylii (Kraków, 1973).

Wreszcie, rozważania i oceny Conrada są o tyle jednostronne, że interesował się on głównie niemieckością, stąd przewaga problematyki cesarskiej i ocena Fryderyka II przede wszystkim jako Hohenstaufa. W cieniu pozostał szereg zagadnień ważnych dla Włoch i Sycylii, a także zagadnień nie-niemieckich, istotnych dla ogólnoeuropejskiej historii prawa. Zresztą w samej nazwie, jaką wydawcy dali swemu dziełu: „konstytucje Hohenstaufa” lub „konstytucje z Melfi” razić może pominięcie właściwszej chyba, i przez współczesnych preferowanej nazwy — *Constitutiones Regni Siciliae*. Tę tendencję „oditalianizowania”, przynajmniej w nazwie, kodyfikacji sycylijskiej, spotykamy i w innych nowych opracowaniach niemieckich (por. np. Ch. v. Schminck).

Wydawcy niemieccy oparli się na innym rękopisie niż autor jedyne dotąd naukowego wydania tej kodyfikacji, Huillard-Bréholles (Paryż, 1852 - 1854). Zdaniem niemieckich uczonych rkps 4625 Biblioteki Narodowej w Paryżu, na którym oparł się Bréholles jest dalszy od oryginału niż Vat. Lat. 6770, ponieważ odpowia-

da greckim przekładom kodyfikacji, a wybrany obecnie rkps powstał najprawdopodobniej jeszcze na życia Fryderyka II. Pełnego tekstu Vat. Lat. 6770 dotąd nie drukowano (fragmenty tylko u Monti'ego, *Stato normanno-svevo*, s. 114 i n.). Luki w rękopisie uzupełniono według wydania Carcaniego z XVIII w. Dla ostatecznej redakcji wątpliwych fragmentów posłużono się innymi rękopisami, greckimi i łacińskimi, dotąd znanymi, ale także nowymi, dotąd niewykorzystywanymi (zasługa C. A. Willemsena), jak np. Cod. Reg. Lat. 1948, Ottob. Lat. 2945, Biblioteki Watykańskiej czy Cod. Lat. 396 Archiwum Państwowego w Walencji. Ponadto wydawcy uwzględnili w pewnej mierze dzieła średniowiecznych kronikarzy i prawników (Ryszard z San Germano, Andrzej z Isernii). Informacje i ustalenia natury źródłoznawczej zawiera precyzyjny i rzeczowy wstęp Thei Buyken, która omawia szczegółowo rękopis łaciński stanowiący podstawę niniejszej edycji, wyjaśniając przyczynę jego wyboru (s. LVI). Jest to historyczka prawa od lat zafascynowana średniowieczną, włoską kulturą prawniczą, której poświęciła już wiele prac.

Ostatnia część wstępu pochodzi od W. Wagnera, który przedstawia m. in. trudności związane z tłumaczeniem kodyfikacji na język niemiecki. W swych wywodach Wagner popełnił błąd: twierdzi, jakoby przepis CRS III, tit. XXIII (2) o zakazie małżeństw z cudzoziemcami „nie wszedł w życie lub w ogóle pozostał niezauważony” (s. LIX). Z praktyki sądu królewskiego na Sycylii (*Magna Curia*) w drugiej połowie XIII w. wiadomo, że kancelaria królewska wydawała sporo zezwoleń na takie małżeństwa, a przed ich wydaniem urzędnicy królewscy przeprowadzali specjalne dochodzenia w sprawie lojalności młodej pary względem monarchy; małżeństwa zawarte bez zezwolenia królewskiego uważano za nieważne (por. I. Kwiatkowska, *Prawo prywatne w ustawodawstwie królestwa Sycylii*, Kraków 1973, s. 61 i n.). Wiadomości o praktyce królewskiego sądu sycylijskiego czerpać można z niemieckiego wydawnictwa E. Winkelmann *Acta Imperii inedita...*, Innsbruck 1880). Natomiast bardzo cenne są uwagi Wagnera na temat interpretacji pewnych średniowiecznych pojęć, jak *defensa*, *angarii* etc. Zajmujący się historycznoprawną analizą CRS docenią w pełni wnikliwość niemieckiego tłumacza i historyka.

Oceniając ogólnie nowe wydanie CRS, pod względem treści nieznacznie tylko odbiegające od wydania Huillard-Bréholles, trzeba podkreślić z uznaniem precyzję tabel porównawczych i całego aparatu naukowego oraz bogactwo wykorzystanej literatury (z wyjątkiem, niestety, najnowszej literatury włoskiej). Wydanie to będzie mogło służyć także do badań naukowych i wstąpi w miejsce rzadkiego już dziś w bibliotekach wydania Huillard-Bréholles. Ponadto, wraz z angielskim wydaniem Powella przyczyni się niewątpliwie do popularyzacji tego źródła historycznoprawnego także wśród osób nie znających łaciny. Szkoda tylko, że tak ważne wydawnictwo nie zawiera indeksu. Piękna, staranna szata graficzna uprzyjemnia lekturę bogatego i oryginalnego tekstu źródłowego.

IRENA MALINOWSKA-KWIATKOWSKA (Kraków)

Wielkopolskie rotę sądowe XIV-XV wieku. Zebrali i opracowali Henryk Kowalewicz i Władysław Kuraszkiewicz. T. IV: *Roty kaliskie*. Komitet Językoznawstwa PAN, Ossolineum, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1974, ss. 488.

Po dłuższej przerwie pojawił się kolejny tom wielkopolskich rot sądowych. Przypomnijmy, że t. I (Roty poznańskie) ukazał się w 1959 r., t. II (Roty pyzdr-